

Mykola

(828)

М. ШАПОВАЛ, SDr

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ В ПРАЗІ

СОЦІОЛОГІЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ВІДРОДЖЕННЯ

П Р А Г А — 1937

М. ШАПОВАЛ
СОЦІОЛОГІЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ВІДРОДЖЕННЯ

СЕРІЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА

Т. III.

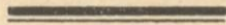
Друковано 1.000 примірників.

М. ШАПОВАЛ, SDr

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ В ПРАЗІ

СОЦІОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

(З СОЦІОЛОГІЇ І ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ)

П Р А Г А — 1 9 3 6

КОШТОМ О. ШАПОВАЛОВОЇ

И 15915

337181

Це моя спроба усвідомити причини поразки нашої в революції і ідеологічно обґрунтувати будучу працю. Що треба робити? На основі цього викладу я виробив програму культурної праці в ЧСР.

Через 9 років... всі підготовлені в ЧСР „сили“ пішли на службу чужому капіталові. Українська інтелігенція прокляла мене за те, що організував цю працю і пробував накласти обов'язки на інтелігентів, силкувався змусити їх служити Україні.

27. січня 1931 року.

М. Шаповал.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA

3186244960

I.

Форми сучасної кризи.

Сучасна науково-суспільницька думка безумовно переживає кризу як в країнах капіталістичного способу продукції і укладу життя, так і в країнах великого соціального експерименту. Об'яви цієї кризи у нас перед очима.

Західна Європа після війни ось вже протягом трьох років не може ніяк вийти з стану небезпеки, що загрожувє всьому соціально-господарському укладові: безробіття поставило над прірвою міліони робітництва, безробіття значить — криза продукції, а ця остання функціонально залежить від зменшення збуту товарів, від паралічу кредиту. Валютна анархія вихрує в Європі і перешкоджає розвитку, а навіть і відновленню обміну. Валютна анархія є показником, що гроші згубили своє значіння мірила вартостей і засобу для обороту. Золото, як тверда база для установалення валютної рівноваги, не грає вже тієї ролі, що до війни.

Соціальні наслідки господарської руїни — розпад, депресія, збідніння, збільшення безробіття. А безробіття — це знову значить постановка на чергу дня соціального питання, цеб-то питання про несправедливий поділ трудових вартостей, про право трудових мас на повний продукт праці або конкретніше — про відібрання надвартости від індивідуальних власників на користь трудових колективів або й цілого суспільства.

Встає питання — чи краще не зходить з черги дня задача суспільної перебудови, яка може так далеко піти, що від старої форми суспільства не лишиться нічого. Так і мислять трудові маси, що йдуть під впливом соціалізму на боротьбу во ім'я перебудови суспільства — свою задачу. Річ в тім, що сучасна думка трудових мас про усправедливлення життя стоїть цілком під знаком соціалізму. Навіть буржуазні ідеологи вважають соціалізацію і соціалізм неминучими (напр. др. Вальтер Ратенау, головний директор

Загального Т-ва Електричності!) і тільки що-до методів і часу не згоджуються з соціалістами.

Грізна примара соціального перевороту примушує європейських політиків шукати компромісу навіть з більшовиками, щоб досягти ціною всяких можливих уступок однієї мети: відкриття східно-європейських і азійських ринків для своїх товарів, для приложення капіталів і здобуття сировини. Європейські політики хочуть включити територію бувшої Росії в систему товарообrotу і цим дати вихід з кризи: товари буде кинуте на Схід, відтіль одержиться сировина, підуть повним ходом фабрики і заводи, зникне або зменшиться до нешкодливого рівня безробіття. Цей рецепт здається багатьом за браму райську, що дасть вихід з кризи. Скептики кажуть, що це не так легко, бо валютна анархія вносить такі ускладнення, що їх годі побороти старими суспільно-господарськими митикуваннями. Наприклад, Росія, Україна і інші „східні ринки“ мають дешеву валюту, властивість якої: витворювати великий рух вивозу товарів і разом гальмувати, зупиняти ввіз. Дешева валюта що-до країн з дорогою валютою виконує одночасно функцію вивозної премії і заборонного мита. Ця властивість виявляється в сучасному світовому господарстві яскраво. А що-ж може бути в Росії, Україні і ин. „східних ринках“, що мають знищену валюту, але опріч того — знищені всі матеріальні продукційні сили і можливості? Дуже дешева валюта сприяє вивозу, а вивозити нема чого! Хай Європа кине товари, дасть капітали на Схід, але не одержить деякий час нічого або дуже мало, змушена буде працювати на-борг. Чи довго можна робити на-борг? Це в те питання, що захмарює не одну європейську голову.

Закон сучасного суспільства — обмін еквівалентних вартостей. Європейська господарська криза єсть не тільки кризою через надпродукцію товарів, а головно криза через недостачу харчових засобів і сировини. Дати капітали, кинути товари на Схід можна, але взамін треба негайно-ж одержувати продукти і всяку сировину, якої нема. Таким чином проблему оздоровлення європейського господарства не можна трактувати тільки, як проблему кредиту для Росії, а разом і як проблему недостачі сировини на світовому ринкові. Ось через що давати на-борг — це значить не розв'язати проблеми, не знайти виходу з кризи і стояти перед загрозою безробітних мас і перспективою розрухів, безладдя і т. п.

Але з другого боку криза йде й на трудовому фронті.

Неуспіх комуністичної революції в Росії очевидний. Трудові маси бачуть його самі. Весь трудовий світ вже п'ять років дивиться на трагічну картину: $\frac{1}{6}$ частина світу під революцією. 130 чи 150 мільйонів населення опинилось в режимі, утворенім ідеологами інтересів трудових мас. Країна, що в два рази більша території Європи, повна природних багатств, країна хліборобська, що не повинна гинути без харчів, що могла прохарчуватися в облозі десятки років, країна господарської автаркії — тепер гине з голоду і йде на капітуляцію перед капіталізмом. Капіталістичний устрій вводиться в неї руками самих комуністів, що радикально змінили свою політику: замість світової революції Росія прилучається під проводом комуністів до світового капіталізму. Вся комуністична мова і термінологія радикально змінилась: „бандити“ або „акули“ імперіалізму зникли, а з'явився „геніальний“, „далекозорий“, „мудрий“ Ллойд Джордж, „капітал врятує Росію“ і цим знайде вихід і т. п.

Занепад комуністичної революції в Росії трудові маси схиляються трактувати, як кризу соціалізму. Оскільки збільшується гострота соціального питання в Європі, навіть в цілому світі через кризу капіталістичного господарства, остільки-ж вона змякшується або паралізується через кризу соціалізму; виход з дорожнечі, злиднів, безробіття, деградації трудові маси бачуть вже не в соціальному перевороті, не в соціалізмі, а в чому? Ні в чому... В цій кризі: виходу ніби нема. Злиденність сучасного життя очевидна для робітництва, раніш був у всіх звичайний і легкий вихід — соціалізм, але „немедленный коммунизм не удался“ заявив Ленін і це приголомшило всю трудову масу. Коли комунізм не вдавсь в Росії, в країні колись безмежних запасів харчу, сировини, то хіба він вдасться в Англії, Австрії, Чехії, Німеччині? Пролетаріят Угорщини, Баварії знає з досвіду, що „немедленный коммунизм“ означає на практиці і негайну смерть з голоду.

Не входячи в розгляд причин, перед кожним пролетарієм ясно стоїть об'єктивний факт: від капіталізму дорога йде через комунізм знов до капіталізму, але найгіршого: колоніального. Це історично, а суспільно-політично комунізм чи взагалі соціальний переворот означає довгу і жорстоку громадську війну, страшні криваві жертви, терор і голод, божевільний голод, що привів Росію і Україну до людоїдства! Розгром всіх продукційних сил, повний занепад культурних умов існування, звіриний спосіб життя.

Кожний пролетарій, як жива людина, а не абстракт, баче, що весь пролетаріят в буржуазній Чехії безмірно краще живе, ніж в Росії. Існування пролетарія, як людини, в Чехії є недосяжним ідеалом для пролетарія в Росії. Чи це не так справді?

Це об'єктивний, непохитний факт, блискучо ілюстрований політикою большевиків: замість зразкового добробуту пролетаріїв в комуністичній Росії, замість того, щоб пролетарій-господарь Росії допоміг бідному пролетарієві Європи, цей гордий пролетарій-господарь унижено посилав в Геную своїх представників умолювати капіталістів про порятунок...

Цієї суперечності ніколи не вмістить європейський робітник і соціаліст в своїй голові. Ця суперечність, як очевидний грізний факт, розбиває всі соціалістичні ілюзії. „Негайний комунізм“, „диктатура пролетаріату“, „вихід з суперечностей капіталізму“, „ліквідація господарської анархії“ і т. п. лозунги соціалізму згубили своє очарування при денному світлі досвіду, неумолимого суду над сміливим експериментом.

Коли не комунізм, не соціалізм, не диктатура пролетаріату, то де-ж вихід з-під тягару капіталізму? Не комунізм — це вже ясно, але невже — капіталізм? Невже справді капіталізм є тим, що непохитно мусить стояти і вимагати довіри і слух'яинства? Невже соціалізм, комунізм — облуда, фікція, мара, що зникає при першій спробі замаху на капіталізм?

Такі питання ставить європейський пролетарій. Відповіді втішної, щоб-то виходу реального нема чи він його не бачить. В цьому криза трудових мас.

* * *

З культурно-історичного погляду сучасна криза виявляється в тім, що передова думка і капіталістичного і соціалістичного табору або не може, або не вміє, або не знає вказати виходу, способу для розв'язання тяжких проблем, що повстають як наслідок сучасної організації суспільства. Де-хто каже, що тягар життя виник, як наслідок війни. Отже, начеб-то коли-б не було війни, то все було-б гаразд? Ні, навіть для пересічних умів тепер ясно, що й війна не минучо прийшла, як наслідок інших причин, що криються в самих основах суспільного устрою і розвитку капіталістичного господарства. Але при тім думка знаходить ще первісні причини, від яких функціо-

нально залежуть і форми сучасної суспільної організації і феномени суспільного життя. Наприклад: чи не впливав рішучо приріст населення на створення суспільних конфліктів і просто на суспільні відносини? Чи не впливав розвиток техніки на гіпер-індустріялізацію Європи, на зм'якшення еміграційного відходу і на проблему суспільного постачання (харчів, сировини і т. п.)?

Чи не суперечить ідея „національного господарства“ і національної політики тій загальній тенденції до вростання всіх національних господарств в одно світове господарство? Чи не шкодять ідеї політичного суверенітету окремих груп (держав) інтересам світового суспільства, вже утвореного і реального постільки, поскільки суспільний поділ праці став світовим?

Чи корисне розбивання великих державно-господарських організмів на кілька малих національних одиниць, замість того, щоб теперішні окремі організми зводити в ще більші групи?

Під сумнів ставиться вся система пануючої суспільної ідеології з погляду державного, правного, господарського, національного, культурного. Творча думка відкидає всю суму буржуазних понять, а натомість дає нову систему суспільно-творчої політики — соціалізм, що є в ідеалі відтворенням повної антитези сучасного суспільства. Одначе вартість цієї антитези була безсумнівною тільки до Великої Революції. Тепер на багато сміливих тверджень комунізму скептики цілком справедливо вказують на Росію, як ілюстрацію наміряної колись антитези.

Таким чином, криза суспільної думки залежить від наслідків експерименту, зробленого не в світовому масштабі, а на території $\frac{1}{6}$ частини світу. В програмі експерименту власне не ма тих питань, які ми щойно вище зазначили. Вони не ввійшли практично в революцію і не ввійдуть доти, доки революція не повстане одразу в цілому світі. Отже, формально і логично сучасна криза світового господарства не залежить від удачі чи невдачі російської революції, криза світового господарства відбувається по мимо революції, але досвід цієї революції в Росії об'єктивно вплинув деморалізуюче на суб'єктивний стан всього робітництва і соціалістично-думаючої інтелігенції, викликавши велику депресію. Критична думка незабаром відокремить досвіди російської революції в область методології суспільного будівництва, а зупиниться біля розв'язання проблем світового суспільства і міжнародної політики, які в сферу

російського експерименту зовсім і не входили практично.

Однаке при тім російську революцію будуть розглядати, як свого роду мікрокосм світового макрокосма, і на її успіхах і неуспіхах будуватимуться всякі методологічні теорії суспільної політики.

Таким чином ми стоїмо перед початком творення нової соціології і нової суспільної політики, як приложення теоретичної соціології.

Дотеперішня соціологія, яко наука, на думку багатьох учених суспільників, не існувала.

Ріжні соціологічні системи були збудовані на цілком довільних гіпотезах і навіть сам предмет і обсяг соціології не був установлений, навіть не віднайдений. Багато учених думає, що соціологія є просто синтетичний звід з окремих суспільних наук, надбудова над ними, де-хто определяє соціологію, як науку, що мусить зайнятися тим, чим не займається ні одна з дотеперішніх суспільних наук і, нарешті, передові уми дошуковуються до дійсного предмету соціології, як науки про закони суспільного зв'язку. Де-хто, впрочім, боїться говорити про „закони“, ледви намічаючи „ритм“ або „типи“.

При такому стані соціології не дивно, що проблеми світового зв'язку ще не досліджені, підстави для доцільної міжнародної політики не виявлені. Без теоретично-наукового пізнання законів світового зв'язку, очевидно, не може бути певної політики, не може бути розв'язана проблема світової валюти, світового обміну, світової політичної організації, розподілення людського приросту, сировини, індустріалізації чи рустикалізації господарства і т. п.

Соціалізм, як наука про те, чого нема і що повинно бути, властиво і не був наукою, а тільки системою політики. Політика-ж не може бути наукою, а тільки мистецтвом. Теоретики соціалізму, особливо марксистська школа, уперто домагались признання соціалізму, як науки, — „науковий соціалізм“ означав на їх думку наукову політику, основану на науковому вивченні дійсності і передбаченні неминучих можливостей. В марксизмі було багато тієї гордості своєю науковістю. Самоповага марксизму була така велика, віра в свою правду така непохитна, методологія така квазі-наукова, що багато умів схилялися перед імпонуючою бадьорістю цієї соціологічної школи, що хотіла майже математично точно „передбачувати“. Соціологічна доктрина Маркса, збудована ніби об'єктивно на користь трудових мас, згідно — пролета-

ріяту, мала в собі незвичайну принаду для всіх зледольних і тому стала боевим гаслом політики. Трудові маси не добачували в ній правильности, бажаючи бачити справедливість. Одначе справедливість не завжди совпадає з правдою! Це виявилось і що-до марксизму.

Марксизм, як соціологія, тепер очевидно переживає нечувану кризу. Неуспіх революції, веденої марксистами і ніби по рецептах Маркса, очевидний. Люди почали революцію „по правилах“, вели її горяче, щиро, диктатуру пролетаріяту запровадили безкомпромісово і говорили: буде визволення праці, буде буйний розцвіт промисловости, буде розцвіт культури, буде знищення мілітаризму, імперіалізму, буде самоозначення націй і т. д., а в дійсности прийшли до повної протилежности!... Це дійсно якась химерна „наука“, що все „передбачила“ так непохитно-науково, а при спробі сталось все навпаки і безмірно гірше, ніж в капіталізмі.

Огнева спроба марксистської соціології і політики виявила повну безсилість комунізму. І хто-ж тут винуватий: життя чи „науковий соціалізм“? Помимо суб'єктивної доброї волі експериментаторів об'єктивний хід річей стався несподіваний: комунізм прийшов до протилежного тому, що він „науково“ обіцяв. Очевидно — і так це розуміють люди — наука, марксистська соціологія і збудована на ній соціальна політика марксистів збанкрутувала. Хоч би які пояснення і викрутаси авторів провалу ми не приймали-б до уваги, навіть вважаючи їх за стійні і оправдані, але мусимо признати факт банкруцтва, а значить і другий факт — розвіялась ще одна „наукова“ ілюзія трудящого людства, яке вже не має в запасі на кожний випадок гарної теорії самовтішання.

Щоб мати що надалі — треба творити нову теорію і нову методологію боротьби. Тепер же трудове людство стоїть перед життям з ограбованою душею і порожніми руками.

II.

Криза українського відродження.

Українство, як рух до національного відродження, є з'явищем творення на певній територіальній простороні замість несвідомої маси — нового колектива, нації, національного суспільства. Всі процеси цього руху і його форми з соціологічного погляду не досліджені, не систематизовані, не синтезовані. Процес національного відродження ще не має своєї соціології, а тому відбувається шляхом емпіричного шукання свого ствердження в житті.

Ідеологи національного відродження не обходяться, розуміється, без соціологічних узагальнень, але через те, що взагалі соціологія ще не стала твердо на науковий ґрунт, — вони не дали тріvkих підстав під національний рух. Це не тільки у нас, українців, але і в інших народів, що відроджуються, що перетворюються у вищий тип суспільного об'єднання.

Найбільші спроби шукань соціологічного значіння для національної справи у нас зробив М. Драгоманов, котрий перший пробував дати систему національної політики, основаної на науковому розумінні суспільного життя взагалі і спеціальних обставин, в яких жив і живе український народ — зокрема. Науку Драгоманова наше громадянство не використало вповні і не вичерпало її великих соціально-філософичних надбань і скарбів.

В революції наше громадянство опинилося незалежно від життєвих імпульсів своєї політики. Не „зробило революцію“, а опинилося в ній волею інших соціально-національних груп. Цей факт вказує на те, що з історичного погляду наша роль в революції повинна означитись, як пасивна, помимо великої нашої суб'єктивної рухливості і активності, боротьби і страждань. Української революції з суспільно-історичного погляду не було, хоч ми і виступали, і метушились, боролись і страждали на революційному пожаріщі під своїми улюбленими лозун-

тами. Тепер ми фактично і формально витиснуті з кону революції — цей факт здається зрозумілий для найширших кол громадянства, яке разом з тим відчував, що ми вступили в період якоїсь кризи. Будівництво українського суспільства ніби спинилося. Ми не будуємо, нас „будують“.

Почуття виштовхнутости з життя охоплює майже всю національно свідому інтелігенцію. Ми не витримали на позиції бою, нас відсунуто від будівництва української держави і ми пояснюємо це злим коварством ворогів і насильництвом, несправедливістю. Ми готові кликати до справедливости європейського громадянства, допоминаємось своїх „прав“ перед порожньою залею європейської неуважливости до нас. Виходу нема: на Україні ворог, по-за Україною байдужість, в нас самих — безпорадність і безсилля. Яким шляхом іти, за що взятись, яку програму намітити і яким методом виконувати — це головні наші питання, на які ще нема відповіді. Загостреність цих питань є показчиком нашої безпрограмовости, кризи.

Очевидно, що вся пів-усвідомлена, емпірично вишукувана, помацки засвоювана соціологія нашого національного відродження також збанкрутувала, або краще і правдивіше — чи й була вона, навіть така примітивна, але-ж все-таки соціологія? На це питання я постараюсь дати відповідь в дальшому викладі, а тут тільки зазначаю, що таке питання є або його треба поставити. Це-ж не маловажний факт, що український „40-мільоновий“ народ не зумів здобути собі елементарного забезпечення прав, не взяв від революції того, що взяли інші народи, і то менші, і то в не менш тяжких об'єктивних обставинах. Фінляндія, Польща, Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Угорщина здобули, а Україна і Білорусь не здобули. Не здобула й Кубань. Здобули і згубили Грузія, Вірменія, Азейберджан, Туркестан. Навіть не здобували — чуваші, киргизи, калмики і інші народи.

В цім щось є, помимо злої волі ворогів.

Причину або причини треба відшукувати, помилки відкривати, щоб надалі або робити напевно або не робити експериментів, котрі коштують занадто багато крові і не дають ніяких результатів.

Причин треба шукати, на мою думку, в основах і законах суспільного життя. Треба вияснити, чи вистарчає суб'єктивно творчих і об'єктивних сил національного звязку на даній ступні розвитку для того, щоб перемогти всі інші суспільні звязки, що тримають нас в поневоленні. Сучасне велике державне суспільство і недержавна суспільна

формація — які їх взаємини, сили, можливості при конфліктах? На це питання відповідь мусить дати соціологія, щоб недержавна суспільна формація могла зконструувати раціональну систему своєї політики.

Ми опинились в революції без знання її механіки (власне — фізіології і психології), без знання своїх об'єктивних можливостей, без знання законів сучасного суспільства. Йшли помацки, на-осліп і програли. В цьому — наша криза, а коли вивчити наш шлях, то може й кризи нема, може вона так само фіктивна, як і наші попередні поняття про суспільство і наші можливості?

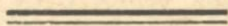
Мене ці питання займають де-який час і я що-далі більш почуваю потребу шукати відповіді на їх. Без цих відповідей всенародня політика є не можлива.

Одначе розгляд української кризи цілком неможливий без звязку з кризою світового суспільства і то в його двох соціальних формаціях — буржуазної і трудової.

В чім і як виявляється цей звязок — я говоритиму далі, а тут зазначаю неминучість звязкового розгляду світової ситуації і місця, яке займає в ній Україна.

Нариси мої дуже схематичні і побіжні. Я зазначую лише контури проблем і кидаю кілька думок і міркувань, що можуть послужити яко корисний матеріал для інших дослідників. Питання, порушені в цих нарисах, великі. Для дослідження їх і вияснення треба праці всього творчого колектива української нації.

Спричинитись до започаткування цієї праці — мета цих моїх нарисів.

III.

Суспільство і його формування.

Розглядаючи питання про теперішню кризу взагалі і українську з'окрема, ми не можемо обминути загального питання про суспільство і суспільний процес, цеб-то питання про статіку і механіку суспільства, а також його ґенетику, бо тільки поважніший соціологічний аналіз суспільства і оцінка його складових сил, звязків, функцій допоможе нам проглянути зором в ті глибини, відкіль б'ють джерела суспільних рухів. Без такого трактування справи не можливо намічувати соліднішої і постійної політики народу, що може йти до мети поважними кроками.

* * *

Суспільство є організацією співробітництва людей щодо здобування і розподілювання життєвих засобів для задоволення потреб існування тих людей. Всяких засобів для задоволення всяких потреб. Сучасне суспільство є організацією, основою на принципі суспільного поділу праці, а через те й неминучого обміну продуктами праці. Суспільство логично ділиться на різні групи, що виробляють в той самий час не однакові, а різні предмети і продукти, якими потім обмінюються.

В залежності від територіального розподілення на землі різної сировини, а також від густоти населення обмін тепер відбувається в світовому масштабі. Ось, наприклад, стисла ілюстрація розмірів цього обміну за рік 1914 між частинами світу:*)

	в вів	в вів
Австралія	2.158	2.271
Африка	3.010	2.791
Азія	8.247	8.611
Америка	13.565	19.153
Європа	48.825	38.433
	<hr/> 75.805	<hr/> 71.259

*) Westermann's Weltatlas (Braunschweig, 1922 p.), мапа 98.

За цими цифрами криється гігантська праця і рух людей та предметів, а також і те, що праця й предмети ці є необхідні для задоволення людських потреб, щоб-то для забезпечення самого існування людини. Наведена вище ілюстрація показує, що обмін іде між континентами, щоб-то суспільний поділ праці вже виник в світовому масштабі а тому вся людскість є вже чимсь цілим з господарського погляду. Тому й говорять люде, що існує світове господарство. Правда, наукове поняття господарства передполагає розумну, планомірну організацію і єдину господарську волю в веденні господарства, а цього власне й нема в світовому господарстві, котре тепер не єсть господарством в стисло-науковому розумінні. Світовим господарством тепер люде називають з'явище господарської залежності всіх частин світу одна від одної. Обмін не регулюється, а відбувається стихійно, як взаємочинність попиту і продажу предметів і продуктів на світовому ринку. Однак і при цім факт економічної залежності всіх частин світу є очевидним, а тому люде й говорять про світове господарство, як єдиний організм, вкладаючи в поняття „організму“ думку про функціонально-обмінну залежність всіх частин світу. Цю залежність ми могли б конкретно побачити при розгляді детальних таблиць, що показують куди й відкіль і скільки приходить товарів: в центрі цього руху стоїть західна Європа, що посилає свої вироби по всьому світі, одержуючи натомість переважно сировину. Поруч європейського вже вирости могутні центри виробництва в Америці (Амер. Сполучені Штати) і Азії (Японія), що постачають індустриальні предмети і ведуть великий обмін, збуджуючи до життя інші континенти з відсталім господарством.

Загалом інтензивність господарської праці можна-б ілюструвати такою картиною:*)

	ввіз і вивіз обчислені в німецьких марках				
	коefficient густоти		на 1 klm ²		на 1 людину
	на 1 klm ²	ввіз	вивіз	ввіз	вивіз
Європа	42	4.854	3.818	109	82
Азія	21	187	195	8.8	9.1
Америка (вся) . . .	4.8	309	436	64	90.3
Африка	4.5	100	93	22	13
Австралія і Океанія	0.9	241	253	260	274

*) Число населення взято за 1920 рік по Prof. Hickmann's Universal-Atlas 1921 р., а суми вивозу і ввозу за 1914 рік по Westermann's Weltatlas, 1922 р. Для 1920 року абсолютні суми вивозу і ввозу мають бути де-що більші, але релятивне відношення їх вистачає для нашої мети.

Так виглядає праця всієї людскости (1744 мільйонів осіб) за нашої доби. Хоч кожна абсолютна цифра вимагає поправок і переведення всіх їх до одного модусу порівняння, щоб одержати точніші відомости, але навіть в такому сировому вигляді можна робити загальні висновки про видатність праці і інтензивність культури в різних частинах світу. Принявши до уваги, що в Австралії багато продуктів (вовна) добуваються майже без праці, але мають високу вартість, можна сказати, що область інтензивного господарства, центр високо-машинного виробництва — це Європа.

Як густота населення, так і культура господарства диктують необхідність обміну в світовому масштабі. Функціональними з'явищами цієї необхідности в сфері політики є імперіялізм, колоніальна політика, боротьба за ринки і т. п. Причиною цього є не тільки бажання європейського капіталізму здобувати „колоніальну ренту“ чи реалізувати надвартість, але і об'єктивна необхідність, що випливає з потреб населення і з капіталістичного способу продукції. Тепер вже встановлено, що не тільки капіталісти, але й комуністи, ставши до влади, ведуть імперіялістичну політику з метою здобування шляхом завоювання (а не обміну) продуктів живлення і предметів господарства. Війна большевиків за донецький вугіль, український і кубанський хліб, цукор, бакинську нафту самими большевиками умотивовується економічною необхідністю насамперед. На нашу думку, економічні обставини Росії не вимагають об'єктивно такої політики, але обставини в Англії, Бельгії, Німеччині, Італії, Австрії, Чехії, Японії і ин. такі, що при комуністичному господарстві необхідність імперіялістичної політики диктуватиметься власне біологічними потребами: комунізм руйнує господарство, але не знищує потреб. Задоволення-ж усіх потреб не можливе при засобах своєї території, обміну комунізм не може вести — тому для підтримки життя він змушений буде воювати.

Густонаселені промислові країни мусять шукати хліба і сировини в чужих аграрних країнах — це залізна необхідність, яка функціонує в Європі і мусить безпереривно функціонувати. Перерив хоч на короткий час означає голод в першу чергу для незаможних елементів.

Європа шукає аграрного доповнення по-за своїми межами, на других континентах і знаходить його шляхом обміну, цебто творить, поширює і скріплює світовий поділ праці, через те стихійність обміну, залежність економічна

перетворюється в свідомості людей вже в поняття світового господарства, як цілості.

Коли економічна залежність всіх частин світу є безперечним фактом, то так само є безперечним фактом така сама залежність і менших територій, окремих країн, організованих як політично самостійні держави чи несамостійні національні групи і скупчення. І що більший коефіцієнт густоти населення на даній території, то більш розвинена мусить бути господарська діяльність, більш рухливий обмін і, значить, більша економічна залежність їх від сусідніх чи далших територіяльних комплексів. Мало на світі є місцевостей, де населення ще цілком обходиться своїми продуктами, це або „автаркичні“ області дикунів чи рідкозаселені країни з натуральним господарством. Північно-сибірські мандрівні чи мисливські народи, огнеземельці, середнь-африканські дикуни, — вони живуть ще сами собою, але європейський обмін (або грабіжництво) вже знайшов їх і або втягає їх в обмінну взаємочинність або нищить і взагалі калічить їх життя.

Автаркія господарська є тепер тільки абстрактним поняттям, економічним ідеалом, але ніколи не дійсністю. Де-які країни навіть дуже автаркичні, самовистарчальні, їхня залежність від світового господарства не велика, але вона є фактом, якого знищити не можна ніякими засобами і який де-далі здобуває все більше значіння.

Наша Україна є власне дуже автаркичною: хліб і харчі є злишками, є підстава для індустрії — вугіль, залізо, нафта, а також сіль, інші викопні добра, будівельні матеріяли, але нема золота, срібла, чаю, кави, мануфактури, мало лісу. Отже Україна потребує економічного зв'язку через свої власні об'єктивні обставини, сусідні-ж народи ще більш потребують українських добр і тому люто воюють, щоб опанувати наш народ і територію.

Економічна залежність всіх частин світу є з'явищем самостійним. Функція залежності виявляється і нейтралізується в обміні продуктами. Коли світове господарство є цілістю, то інший має вигляд політична організація людскости: Європа складається тепер з 30 політично-самостійних одиниць, Америка з 21 держав, Азія з 5 держав, Африка з 2 держав, Австралія не має цілком самостійних держав. Отже світове населення розбите що-найменше на 57 самостійних держав. Де-які території є тільки юридично несамостійними, фактично ж представляють окремі держави чи союз їх, а де-які території (колонії) належать європей-

ським чи американським державам або Японії. Несамостійних держав в Європі 6, Азії 7, Африці 2-3: Канада, Австралія більш самостійні фактично, ніж де-які псевдо-самостійні тепер європейські новотвори.

В усякому разі Європа і Америка разом творять 50 самостійних держав, кожна з яких здійснює господарську монополію на своїй території і стоїть з іншими державами в чистому обмінно-господарському єднанні. Від Європи політично незалежною є Америка (опріч Канади), але вже вся Австралія і Океанія залежать, також залежить майже вся Африка (опріч Абисинії і Ліберії) і більша частина Азії (опріч Японії, Китаю, Афганістану, Персії, Сіаму, почасти Туреччини).

Загалом на світі тепер маємо біля 80 мільйонів klm^2 території (або 59%) і 700 мільйонів людей (або 40%) в колоніальній неволі тільки дев'яток держав Європи (Англія, Росія, Франція, Бельгія, Голандія, Португалія, Італія, Іспанія, Данія), однієї з Америки (Сполучені Штати) і однієї з Азії (Японія). Вищеназвані 9 європейських держав поневолили 660 мільйонів людности і 79 мільйонів klm^2 території.

От власне як представляється картина політичного розподілу світа. Помимо поневоленого людства майже 1 мільярд осіб (60%) живуть в самостійних політичних державах, які займають 40% світової здатної для людського життя території.

Оцих самостійних держав рахується біля 57.

* * *

Ми поставили вгорі питання: чи політична самостійність окремих груп світової господарчої спільности суперечить вимогам економічної залежности чи ні? І який висновок треба зробити з дійсности, яка одночасно має в собі факт політичної незалежности і економічної залежности окремих суспільних груп?

Щоб дати відповідь на це питання, поглянемо на структуру світового суспільства. Насамперед, світове суспільство складається з окремих господарств: добуваючих і обробляючих. Найменшою господарською одиницею є родина, найбільшою — фабрика, залізниця і т. п. Першу, основну лінію господарств складають господарства добуваючі і обробляючі; другу лінію — транспорт, що творить технічну базу для виконання функції обміну, гроші є також засобом обігу товарів і мірилом вартостей.

Кожне окреме господарство (родина чи фабрика і т. п.) видобуває з себе певну кількість вартостей, частину спо-

живає цілком, частину вкладає, як основу для дальшої продукції, а частину кидає в міжгосподарську просторінь, де ціркулює маса вартостей, розєднаних і забезпечених правом власности, ціркулюють, як ніби міріади світил в космічних просторах по законах гравітації, маючи кожна свою орбіту. Властиво обіг вартостей в поміж-господарських просторах і творить могучу систему суспільного господарського звязку. Функція продукції вартостей, функція обміну, споживання і репродукції творять економічну структуру суспільства.

Окремі господарства-родини є в собі неділимі істотности, те саме уявляють фабрики, пароплави, залізниці і т. п., як технічні цілоти, механізми яких не можна ділити на частини, коли від їх вимагати праці. Але поміж-господарську просторінь наповнює не господарство, а тільки повітря. Господарства-клітини є самостійними неподільними цілостями, їх чекрижити не можна. Поміж господарствами можна-ж проводити всякі лінії розмежування. Увесь світ можна поділити не на 57, а 1057 окремих держав, од того шкоди для світового механізму обміну не може бути, коли... обмін є вільний. Колиб сучасні держави не вели митної політики, заборонної для зовнішніх господарств і опікунської для внутрішніх (для „рідного промислу“), то увесь світ можна поділити на яке хто хоче число держав. Кожний повіт може бути суверенною державою.

Тому власне, на світі існують самостійні держави від мікроскопічних Сан-Маріно, Монако до колосальних, як Росія, Китай, Сполучені Штати, Бразилія то-що. Бельгія, Голандія і Данія, або Естонія, Латвія, Литва — одні з їх величиною на 2-3 повіти на Україні або якась губернія наша. Всі вони фактично обороняють свою політичну самостійність, економічним змістом якої є господарська монополія населення на певну територію. Так, держава єсть передовсім територіяльно-господарська монополія. Самостійні держави — це приватні власники окремих територій на світі. Вони охороняють своє виключне право власности на всі природні добра державної території, і, як вислід цього, — право на ринок („внутрішній“), котрий є частиною ринку світового. Світовий ринок власне існує тільки в абстракції, бо в дійсности є тільки механична сума окремих внутрішніх ринків. Світовим ринком називають люде все те, що відносно до їх держави є зовні, цеб-то внутрішні ринки інших держав. Світовий ринок,

міжнародний ринок, як щось окреме є фікція, бо що реально є субстратом світового ринку? Сума окремих внутрішніх ринків.

Обмін між окремими внутрішніми (державними) ринками відбувається так само стихійно, як і на внутрішньому. Перед нами яскраві приклади ціркуляції товарів через політичні кордони держав. Держави роблять митну політику тепер, як колись в теперішніх державах робили таку саму політику окремі феодалы-бароны, герцоги і т. п. Життя скасувало право феодалів робити цю політику, і об'єднало людскість в менше число самостійно-митних одиниць. Число держав, як спекулянтів на праві переходу чи перевозу через території зменшилось. Для цього зменшення знайдено і оправдання: об'єднання окремих груп в однопонаціональні компактні групи.

Національний принцип, як вираз культурно-психологічного зв'язку між людьми, став мірилом для розбивки всього світового суспільства на окремі державно-монопольні об'єднання.

Творення держав має дуже тенденцію опертися на національний принцип, що містить в собі культурно-психичну силу зв'язку людських груп.

Довга історична еволюція привела людей до національної держави, цеб-то до утворення суспільств або чисто національних або до панування над різними групами однієї національності. Наш час власне дає велику картину боротьби національностей за панування чи визволення. Економічно-господарським змістом цієї боротьби є стремління здійснити право господарської монополії на певній території. Здійснення господарської монополії не можливе без здійснення монополії політичної і культурної. Тому кожний національний рух має в своїй ідеології і програмі елементи господарської, політичної і культурної емансипації від впливів іншої національної групи. Визвольні національні рухи направлені проти пануючих національно-державних груп і тому містять в собі елементи боротьби, а з культурно-історичного погляду — є рухом демократизації життя, вирівнювання становища поневолених груп перед стихією світового змагання і конкуренції. В цім їх історично-культурне оправдання.

Національне суспільство є мікрокосмом світового суспільства, а тому мусить мати, очевидно, в собі всі логічні категорії суспільства, як організації, що мусить сама в собі обслуговувати всі потреби своїх членів. Так воно і є.

Національно-державне суспільство є самостійною економічною організацією: продукує, споживає, обмінює, охороняє свої господарські інтереси перед натиском інших державних суспільств. Окрім того це суспільство є культурно-психичною організацією: продукує культурні цінності, організує свою свідомість з політичного, господарсько-технічного, правного, морального і т. д. погляду. Утворює і підтримує органи охорони (військо), органи правного розмежування інтересів і прав осіб, груп то-що, виховує членів суспільства в напрямі скріплення солідарності всієї суспільної цілості. Наука, література, преса — все це є органами для скріплення психичного зв'язку суспільства і усвідомлення його інтересів.

Організація економічного, політичного і культурного життя, як одного цілого, що має метою задовольнити всі потреби його членів — таке єсть самостійне суспільство, що живе своїми власними силами, ставить само для себе свої цілі і само вишукує засобів для їх досягнення.

Таке суспільство назверх представляється, як держава, що входить з сусідніми і дальшими суспільствами в обмін вартостями, в порозуміння для розмежування компетенцій що-до зовнішніх об'єктів, в кооперацію для досягнення спільної мети і т. п. Головною характеристикою самостійного суспільства є самооцінка своїх цілей і намірів, суверенне ставлення мети і розвиток своєї організації без сторонніх санкцій.

Світове суспільство з цього погляду є абстракцією, реально не існує, як організована цілість, а тільки як функціональна сокупність всіх окремих суспільств, зв'язаних тільки обміном господарськими і культурними вартостями та політичними інтересами. Світове суспільство мислиме тільки при скасуванні всіх політичних кордонів і перетворенні окремих суспільств в одно організоване ціле, з одним керуючим центром. Але цього поки-що нема і світ увесь розпайований на окремі території, що є в приватній власності окремих суспільств-держав.

Це єдино реальний факт нашої сучасності.

Теперішні суспільства в історичному процесі підлягають змінам: то вони зменшуються в числі, коли могуті суспільства захоплюють під свій політичний розпорядок менші суспільні об'єднання, то збільшуються, коли великі комбіновані суспільства розпадаються на частки по тих чи інших прикметах.

Розпад великих державних формувань відбувається найчастіш на національно-культурні одиниці. Державні нації, що шляхом завоювань опанували великі чи менші інше-національні групи, намагаються їх не тільки політично перемогти, але обов'язково культурно асимілювати, культурно інкорпоровати. Історія знає багато прикладів такої асиміляції.

Коли-ж національна група не має в собі відпорної сили перед натиском могутньої нації-завойовника, то вона поволі гине, як то діється з примітивними народами Америки, Австралії, Африки, Сибіру.

При великих контрастах культур слабший народ, що не піднявся до сучасного культурного побуту і державного режиму європейських народів, — просто не витримує конкуренції, не може асимілювати вищої культури і розкладається духово, морально, гине фізично, вироджуючись під впливом руйнуючих отрут, супроти яких він не імунізований. Європейські народи, що далеко пішли в своїй господарській і культурно-псіхичній організації, навіть при всіх різницях культур різних класів суспільства, все-ж таки належать до одного культурного типу, а тому навіть дуже національно-поневолені народи не даються на знищення.

XIX і початок XX століття в історії людскости дають найбільш ілюстрацій того, як поневолені народи ведуть боротьбу проти пануючих, визволяються виступаючи як організоване суспільство перед світом. Бельгія, Італія, Греція, Угорщина, Румунія, Болгарія, Сербія, Норвегія, Чехія, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, Польща, Ірландія — ці держави-суспільства усамостійнилися недавно або на наших очах.

Йде процес усамостійнення окремих державних суспільств — Україна, Білорусь, Донщина, Кубанщина, Грузія, Вірменія, Азейберджан, Туркестан, Сибір.

В азійських і африканських просторах відбувається також процес диференціації аморфних мас, що поволі, але неухильно усвідомлюють свою культурно-національну індивідуальність, переживають час якогось неясного ворохоблення душ, поривань на свободу. Там, в глибинах Азії і Африки нарастають цілі купи нових національних проблем що потрясатимуть XX століття.

Зріст світового приросту, збільшення коефіцієнту густоти населення викликає загострення боротьби за існування, більше усвідомлення своїх інтересів, що перетворюється в

протест проти всякого визиску, насамперед визиску колоніального.

На цім ґрунті розвивається національна свідомість, цеб-то свідомість колективних інтересів данної етнічної маси, спорідненої культурно-психично. Культурно-психична єдність чи спорідненість єсть фактором первісного скріплення солідарности. Усвідомлення цієї солідарности і є власне тим, що ми називаємо національною свідомістю. Національна свідомість єсть з'явищем територіяльно-просторонного значіння. Вона охоплює все число людей, що живуть добутками прадавньої спільности. Етнічні групи витворились давно, в до-історичному періоді. Вони для нашого часу є вже як певні скупчення. Щоб перетворитись в націю, їм треба усвідомлення своїх колективних прав на певну територію, треба свідомости єгоїзму і протиставлення інтересів. Від цього недалеко вже до свідомости модерної нації, котра має глибоко розроблену ідеологію своєї монополії на певну територію і своєї самосправности. Тому етнічна група в процесі перетворення себе в націю повільно-неухильно усвідомлює і культивує свою колективну свідомість і її органи: мову, мистецтво, письменство, науку. Усвідомлює своє право і бореться за його здійснення: за державність, за політичну владу. Усвідомлює своє право на продукти своєї праці і бореться за економічні цінности: продукує і обертає ними сама, вириваючи все більшу і більшу частину з колоніальної ренти від свого гнобителя.

Процес захоплювання позицій іде спочатку мляво, зустрічає багато перепон з боку зовнішньої окупації і внутрішньої несвідомости, непорушности рутини рабства. Але все більш колективізується свідомість, все більш скупчуються національно-колективні цінности, все більш розвивається енергія відпорности і захоплення нових позицій. Темп боротьби швидчає. Окремі галузі боротьби зливаються в один потік могутнього стремління, який несе нову людську келективність, що виросла в нідрах поневолення, до останнього конфлікту, за яким або визволення або розгром скупченої енергії і одкат назад. Знов розпочинається процес скупчення сил, знов стремиться національна колективність до удару. І так це йде аж до перемоги. Свідома нація не може згодитись на постійну виплату колоніальної ренти, данини гнобителеві; не може зректися права самосправности.

Національна свідомість недержавних націй є засобом визволення їх з неволі, а тому фактором поступу, цивілізаційного зросту людскости. Очевидно доти, доки нація не

стане державною, коли вона виступає нарівні з іншими державними націями, як конкурент і охоронець себе від експлоатаційних намірів інших націй. В цій боротьбі вона виявляє всі прикмети самостійних суспільств: охороняє свою територіальну монополію і право самосправности.

Отже, для нас ясний цей процес розпаду старих завоювницьких суспільств і відокремлення модерних націй.

Таким чином, сучасна доба і близькі історичні часи будуть періодом розкладу великих державних формацій на їх основні складові етнічно-національні групування. Модерні нації йдуть до життя як нації-демократії. Старі феодальні і пів-феодальні поміщицькі деспотії потроху падають і падатимуть, бо приріст людности вимагав інтенсифікації господарства, поліпшення техніки і культури, збільшення культурної свідомости вищого типу, а це не може вкласитися в рямці завоювницьких поміщицьких деспотій. Нові відносини зривають стару організацію в Азії, Африці, Австралії, на островах. Цього процесу ніщо зупинити не може. Те, що сталося колись в західній Європі, недавно — в середній Європі, стається тепер в східній Європі, переходить через Урал і Кавказ в Азію, поширюється взагалі на Сході, і наповнить близькі часи історії визвольним гамором недержавних народів.

Формування нових державних націй, суспільств, не спиняє світового товарообороту, не суперечить логіці обміну. І скільки-б не кричали представники пануючих старих націй, що відокремлювання поневолених неможливе, що старі „організми“ вимагають задержувати їх в неволі, що світ весь є економічним „організмом“ — ніщо не pomoже, процес диференціяції націй йтиме далі й далі. Ніхто тепер вже не плаче за австрійським старим „організмом“, ніхто не плакатиме за російським, англійським і т. д.

IV.

Суспільна еволюція українського народу.

Після революції Б. Хмельницького, коли було досягнуто якоїсь самостійности, український народ не міг скріпити цю самостійність, а навпаки — розгубив її протягом століття. Революція Хмельницького не мала тієї ясної ідеології, що творить націю: „руська віра“ — ось головний лозунг революції, в який вміщено було боротьбу проти панів, проти католиків, проти поляків. Союз з Московщиною носив характер союзу єдиновірців і братів: обидва народи мали назву руських, обидва були православні, обидва мали однакову літературну мову, вироблену в Києві і не чужу Москві.

Теологічна фаза людської свідомости — це не вигадка О. Конта, а дійсне історичне з'явище: як тепер соціалістична або комуністична ідеологія притягає різні народи у вищу спільність, так тоді релігія. Православ'є тоді було таким аргументом спільности, що покривав собою всі інші. Революція Хмельницького була ідеологічно антикатолицькою впершу чергу, руською і православною — релігійно, анти-польсько-кріпацькою — соціально. Вона не принесла скасування кріпацтва взагалі, а тільки кріпацтва католицько-поміщицького. Православні монастирі мали людей в „послушенстві“, а Хмельницький ще більш упривелеював їх. Шляхта, що пристала до повстання, зберегла за собою маєтки земельні. Хмельницький і старшина виговорили собі у московського царя признання своїх старих привилеїв і вольностей, цеб-то панських, формулованих „Книгою Статут“, як висловилась Катерина II.

Гетьманщина українська не мала національної української ідеології, а боролась за збереження старих „вольностей і привилеїв“, за встановлення кріпацтва, що так красномовно висловив Григорій Полетика в Катерининських

Комісіях. Боротьба за соціальні привилеї і за адміністративну автономію, як спосіб кращої охорони тих привилеїв — ось що було змістом політики правлячої верстви на Україні, а не боротьба за автономію української нації. Аграрна країна з натуральним господарством і примітивною промисловістю, народ без національної свідомості, а тільки з релігійною — потріпувана з півдня наїздниками, без морського берегу і без торгівлі — Україна жила тихим хліборобством і споживанням. Культурна свідомість була потрясена натиском московських культурних елементів. Політична гегемонія Москви збільшувала штучно політичними засобами культурні впливи.

Кріпацтво, як форма відберання надвартості, як джерело нетрудових доходів для українського панства, також було засобом політичної гри Москви і довершувало суґестивну силу московського культурного впливу. Літературна мова панства була спільною для України і Московщини.

Це все разом зломило слабкі зародки національного почуття, не дало змоги їм розвинутись в стихію. Українські вищі верстви культурно-псіхично стали остаточно „руськими“ в московському варіанті. Національної свідомості української не було. Україна з культурно-псіхологічного погляду не була одно-національною: вищі верстви були національно-руськими, нижчі — були етнографічною масою, примітивом, що не усвідомлює своєї національної спільності. При цих умовах втрата політичної автономії мусіла прийти з логичною неминучістю і вона прийшла. Рішають великі числа, а тому ані „Історія Руссов“, ані поїздка Капніста в Берлін, навіть появлення „Енеїди“ не могли змінити загального становища, бо ці факти були з'явищами індивідуальної, а не колективної свідомості. Кінець XVIII віку був добою повної „денаціоналізації“ культурної частини українського народу. Ми тепер любимо називати цей процес культурної інкорпорації вищих українських (власне „руських“) верств денаціоналізацією. А чи дійсно це була денаціоналізація, відступлення від однієї нації до другої? Я-б цього не сказав, бо наше панство не було перед тим українським, а „руським“ в київському варіанті. Київська свідомість не була українською, а руською і православною. Це так яскраво відбилось на свідомості найосвіченішої людини XVIII століття — на Григорії Сковороді. Сковорода, вихованець київської школи, знавець багатьох мов — латинської, грецької, німецької, французької, вчений мандрівець по Європі і Україні, інтимний приятель

москаля Ковалинського і інших панів, говорив, блукаючи по Україні тільки українською (народною) мовою, а свої вірші і філософічні твори писав мовою руською, спільною для „южного“ і „северного“ панства. Його свідомість не була національно-українською, а „руською“ хоч-би і в київській інтерпретації. Але цю київську інтерпретацію московське панство вважало за свою, хоч і трохи не дороблену. Те саме було й раніш з Теофаном Прокоповичом, Яворським, Дмитром Тупталом (Ростовським). Це южно-руська інтелігенція, а не українська! Читаючи „Дневник“ генерального підскарбія Я. Марковича ви можете спостерігати і відчувати тодішнє панське „українське“ життя: в йому нічого не було українського. Гетьман Розумовський не був українцем, як і багато його попередників. Найбільш зародків національної свідомості було в першій нашої політичній еміграції — після 1709 року, але недостача ясної української свідомості, неясна ідеологія „козацької“ нації є очевидним у Орлика, Войнаровського і ин. Вони були політичними бунтарями проти московського централізму, а не борцями за українську національність. Мазепа мав більш потенціальних можливостей для утворення національної ідеології, але він її не створив. „Чайка-Небога“ не мала тоді окремого національного імени! Руська Москва, руський Київ... яка між ними різниця? Москалі — централісти, а руське київське панство хоче автономії — от і все, а де-ж тут протиставлення національних інтересів, де ідеологія своєї самостійності? В „Литовському Статуті“? Цього дуже мало. І тепер галицькі націонал-демократи пробують охороняти свою „автономію“, але хай Велика Україна виволиться і стане українською, то й побачите, як національний порив галицького населення перекине всю „самостійницьку“ ідеологію інтелігенції і піде на психичне і організаційне єднання з усім національним колективом, хоч і є різниці між мовою „галичан“ і „харківців“. При сучасних обставинах неможливо утворити ідеології галицької нації — нема для того об'єктивних елементів культурно-психичної самостійності.

Культурно-психичні елементи для утворення національного звязку були в житті не панства, а селянства і нижчих шарів тодішньої інтелігенції. Стихією, в котрій виріс Котляревський, було життя народних трудових мас. Мова, побут, світогляд, матеріальна культура мас — все це було самостійним і окремим від московства. Котляревський, взявши основи життя мас в художнє оброблення, утворив дійсно

картини і образи, що мистецьки чарували багатьох. Вірші Сковороди і пісні Котляревського — між ними різниця, та прірва, що розділює культурну свідомість націй, що одмежовує індивідуальність в з'явище. Несвідомо, без ясно поставленої мети Котляревський став першим творцем національної свідомості. Він дав окреме мистецтво і цим заклав пункт, навколо якого почалась окрема психічна організація, перша система національного зв'язку.

З Котляревського починається історія відродження, або точніше — історія зродження української нації з етнічної групи. Пригляньмося пильніше до тодішнього населення України. Воно складалось з таких соціальних елементів: сирова етнічна селянсько-хліборобська маса з одного боку, і духовенство, адміністрація, панство — з другого. Поміж ними невеликий шар простого козацтва і дрібного міщанства. Перша група — селянство: національно несвідома, політично безправна, соціально невільна, закріпощена, друга: національно руська в южному варіанті, політично має певні права, соціально пануюча, живе з визиску селянства. Посередня група: соціально самостійна група, політично майже безправна, національно несвідома (козацтво), або почасти заражається концепцією руськості через стосунки з пануючими верствами; в ній дужий український побут, але курсують і культурні впливи панства.

З погляду суспільного поділу праці це суспільство має таку характеристику: селянство і козацтво заняті хліборобською продукцією, міщанство — ремеслом, почасти дрібною торгівлею. Торговлею займається мійське жидівство (на Правобережній Україні) і міщанство (на Лівобережній). Промисловість хоч і не велика, але вона виключно в руках земельних власників-поміщиків: на Правобережжі поляків, на Лівобережжі руських — московського і київського типів. Торговля хлібом, постачання продуктів до міст виключно з панського господарства, цеб-то соціально в руках руської обох варіантів і польської націй.

Культурна творчість знаходиться в руках руського духовенства, руського і польського поміщицтва і вчених виходців з козацтва (Прокоповичі, Яворські, Сковороди).

Отже, коли брати тодішнє українське суспільство, як господарську, політичну і культурну цілість, то ми можемо установити таку її загальну характеристику. Суспільство складається з кількох культурно-психічних, національних свідомостей: українська нація є потенціальним заложенням хліборобської людности, опріч того є руська, польська і

жидівська національні групи; руська складається з чисто московського поміщицького наброду і місцевого несвідомого панства, духовенства і адміністративної „інтелігенції“.

Руська національна група на Лівобережжі, польська на Правобережжі має в своїх руках всю політичну владу, всю землю, промисловість, більшість обміну, майже всю культурну працю, що йде в руслі руської чи польської національної свідомости. Етнічно-українська група займається хліборобською продукцією, не на своїй землі, не приймає участі в суспільно-громадському житті, не має політичних прав, не приймає участі в торгівлі.

Отже, суспільство на Україні різно-національне, вся продукція, торгівля, культура, політика в руках пануючої не-української групи. Український народ в рабстві, в соціальній структурі він є основою продукції, як жива робоча сила, а не як організатор. Суспільство, як організація, на Україні не українське. Становище українських мас можна характеризувати швидче біологічними поняттями, а не культурно-людськими.

Українська етнічна маса є основою для організації на ній, як на природній підставі, чужонаціонального суспільного організму — паразита. Українська маса була не суб'єктом суспільного будівництва, а об'єктом фізіологічного визиску для паразитної організації. От власне яке становище займала українська етнічна маса в кінці XVIII століття, коли вона була зведена механічно під одну покришку московської держави.

Чи було тоді на Україні українське суспільство, як господарська і культурна цілість, що задовольняє організовано свої потреби? На мою думку, не було. Але з того часу почалось творення українського суспільства. Цей процес ішов так.

* * *

Перша організаційно-психічна праця почалась з мистецтва. Твори Котляревського, Гулака-Артемівського, Квітки-Основ'яненка і їх сучасників, аж до 40-х років XIX століття. Вірші, повісті, п'єси театральні, пісні. Вся ця праця була першим скупченням художніх елементів національної психіки. Український побут, звичаї, вірування, світогляд закріпощених селянсько-хліборобських мас. Нема натяку на їхні економічно-господарські, культурні, політичні інтереси.

Мистецтво на українському етнічному ґрунті стало першим фактором, що має величезне соціологічне значіння в історії національного відродження. Цей фактор утворив перше психичне об'єднання українського національного значіння і заложив одну з основ суспільного звязку. В 40-х роках почалось відшукування бази для поширення цього звязку на більші маси. Фактором слідує черги психичного об'єднання стала мова, як універсальний засіб єднання. Українці почали обробляти мову. Апостолом цього творення мови був П. Куліш. Паралельно почалось відкриття традиції, визначення минувшини. Це зробив Костомаров, котрий опріч того поклав основу для дальших шукань власне — для політичного єднання. 1846 року він утворив „Книги Битія українського народу“, в яких поставив ідеал політичної самостійності і міжславянської солідарності.

Тоді-ж Шевченко розпочав широку працю, як універсальний ґеній: мистецтво, мова, політичний і культурний ідеал, визвольна революційна боротьба — це все знайшло в його особі блискуче виявлення.

Отже, за пів-століття українська думка дійшла тільки до мистецтва, мови і ідеї боротьби. Кирило-Методієвське братство — це перший початок організованої праці, цеб-то з цього часу українське відродження вже стало метою, ідеалом, а не художньо-мистецькою еманациєю, як перед тим. Тоді-ж під впливом загально-російського руху українство поставило задачу соціально-політичного визволення трудових мас, що були єдиною базою для творення українського суспільства. Але самого українського суспільства ще вповні не було. Розгром Кирило-Методієвського братства був першим ударом, направленим проти початків свідомого українського суспільства, яке щойно закладалось.

60-ті роки: шукання в сфері творення звязку мови і історії. Другий удар 1863. 70-ті роки — початки великої праці в напрямі усвідомлення політичного ідеалу і організації культурної творчості, як слідує фактора суспільного звязку. Речником цього поширення національного звязку був Драгоманов. Третій удар проти українства — 1876 рік, котрий прикрив перші початки економічно-господарського усвідомлення українського суспільства (праця П. Чубинського).

Інтенсифікація українського руху почала переходити ще з 60-х років в Галичину, де праця йде в поширеному руслі: від легкого мистецтва 30-х років, через легке політичне ворохоблення без політичного ідеалу в сипучі піски

шукання мови аж до 70-х років, коли Драгоманов спричинився до ліквідації анти-українських нахилів москвофільства.

Кінець 90-х років і перший рік нового століття приніс перше ясне колективне поставлення політичної програми і боротьби за неї (Р. У. П.), а також поставлено і почато здійснювати широку програму укр. науки.

Отже за сто років український рух розвився з тоненької течійки в широке русло культурно-психічного єднання. З 70-х років лише почались ідеологічні шукання, які завершилися в 90-х роках організацією української науки і політики. І тільки після першої революції в Росії почалась боротьба на економічно-господарському полі, в сфері обміну, шляхом творення кооперації. В Галичині „економизм“ почався трошки раніш, але з історичного погляду — це була майже одна доба. Після розрухів селянських в Харківщині — Полтавщині 1902 року і страйку селянства в Галичині 1902 року почалась боротьба економічна і політична разом за українське суспільство. Українство на початку ХХ століття вступило в боротьбу в сфері вже продукції і обміну.

В міру того, як український рух поширювався — так росла наука і ідеологія цього руху: в 40-х роках занялась наука мовою, в 70-х — політикою, згодом — культурними проблемами, в початку ХХ віку політикою і економікою. Русло науки ширшало в міру завоювання українським рухом нових позицій. На цім бачимо, як теорія йде за фактами, а не перед ними.

Українство після де-якої культурної праці перейшло до боротьби за політичну владу і паралельно за економічно-господарське визволення. На цій праці сталась перерва, бо прийшла Велика Революція. Революція зробила великий переворот в психіці українства, зробила цілий вибух ідей і покликала українство до праці на широкому полі політики і господарських завоювань.

Українство кинулось в цю працю і виявило несподівано величезне завзяття в боротьбі за свою програму, але при тім пережило і переживає велику депресію, майже катастрофу і безумовно — кризу.

Щоб зрозуміти цей стан кризи, переглянемо структуру населення України перед революцією і досвіди революції.

V.

Досвіди революції.

I.

Суспільство на Україні перед революцією мало характеристику вже де-що змінену, ніж за сто років перед тим.

Головна соціальна група, $\frac{3}{4}$ населення, селянська, котра зв'язана хліборобською продукцією на своїй землі. Малоземельна і безземельна групи обробляли поміщицьку землю. Хліборобська продукція з селянських земель йшла головню на споживання, а з панських земель — на утримування міст, промислової і торгової соціальних груп.

Розвинулись дуже соціальні групи: промислова, торгова, адміністративна і культурно-творча.

Всі ці соціальні групи творили суспільство на Україні, як господарську і політичну цілість, котра була недіференційованою частиною всеросійського суспільства. Щоб ясніше бачити структуру суспільства на Україні, ми абстрагуємо від всеросійського суспільства, кладемо мислено політичну межу між Росією і Україною. З національно-українського погляду суспільний поділ праці на Україні дав таку структуру:

1) хліборобська продукція з погляду права власності в двох групах: селянсько-українській і поміщицькій не-українській (московській і польській переважно);

2) промисловість велика, середня і частина дрібної в руках чужонаціональних груп: московської, польської, жидівської і за-кордонного капіталу;

3) торгівля в руках жидівської, московської, польської, почасти несвідомо-національної української міщанської, і дуже мала часть в руках української споживчої кооперації;

4) культурна творчість в руках чужонаціональної, ідеологічно московської інтелігенції, дуже мала частина — в української інтелігенції;

5) політична адміністрація і військо виключно в руках чужонаціональної, московської групи.

Національно-українською свідомою частиною суспільства на Україні була тільки інтелігенція, в інших групах суспільства українці рахуються одиницями (3—4 поміщики, 4—5 міських домовласників, 200—300 робітників, кілька сот селян). Українська інтелігенція, хай її було стільки, як рахували московські чорносотенці, числила 30.000 душ, цеб-то 1⁰/₀ від всієї етнографічної маси, коли її рахувати за 30 мільйонів (під Росією).

Наша інтелігенція розміщалась майже виключно в сфері культурної служби: письменство, наука, вільні професії (лікарі, адвокати, то-що), і почасти в економічній сфері, спеціально в апараті обміну (кооперація). Спроби професійного обчислення наших сил не робилися, але в 1917 році виявилось, що ми маємо: кілька сот народніх учителів, кілька сот кооператорів, кілька одиниць попів, кілька лікарів, інженерів, адвокатів, юристів, 5—6 лісоводів, два десятки агрономів, 3 поміщики, кілька торговців низчого калібру, ні одного великого підприємства, ні одного банку (не рахуючи кредитової кооперації), ні одного генерала, кілька штаб і обер офіцерів.

Це все показує, що основні соціальні функції в господарстві — продукція, обмін, — а також в культурній і політичній сферах обслуговувались на Україні не українськими частинами суспільства. Суспільний поділ праці відбувався не всередині української нації, а зовні її: українська етнічна маса (селянство) займала тільки частину хліборобської продукції, інтелігенція — частину культурної і в кооперації, а всі інші суспільні функції виконувались чужими елементами суспільства. Отже поділ праці між українськими і неукраїнськими елементами творив суспільство, як міцний зв'язок на Україні. Суспільство на Україні представляє цілість з погляду структури і функцій, але разом з тим велику нецілість з погляду національно-культурного і суспільно-психологічного.

Ці структурні елементи суспільства мають ріжну культурну характеристику:

Поміщицтво — могуче і сильне своєю національною (московською чи польською) свідомістю, має повноту політичних прав, опирається на своє право власності на землю і визискує працю бідного селянства, котре складає $\frac{2}{3}$ всієї селянської маси. Має дужу державну централістичну ідеологію, всі культурно-психологічні і ідеологічні зв'язки прив'язують його до московського центру і самодержавія,

яке з погляду поміщицтва є найкращою формою захисту поміщицьких і московсько-колоніальних інтересів на Україні. Поміщики мають повноту влади в місцевих самоуправах (земствах).

Промислова буржуазія і фінансовий капітал. Незвичайно сильний, енергичний клас, що витворився історично з усіх класів, головню з міського люду, з торговців, ремісників, поміщиків і спекулянтів. Національно-московський з походження або по ідеології. Зденаціоналізовані українці і жида займають де-яке місце в цім класі. Жидівство працює головню в сфері фінансовій. Вся промисловість в руках цього класу (гірництво, сільсько-господарська промисловість і т. д.) Національно-українських свідомих елементів в цій сфері суспільного життя нема (крім одиниць).

Обмін. Переважно в руках жидівських, московських та польських. Участь українців, та й то лишень в дрібній торгівлі, мікроскопічно мала. Де-яка частина постачання в селах поволі переходить в руки кооперації, котра носить український характер, але з нею конкурує вся мійська і частково провінціяльна кооперація не-українська.

Обидва класи — промисловий і торговий фінансово-економічно організовані, як органічна цілість з московським суспільством. Організаційні центри господарські і фінансові не на Україні, а в Московщині і Польщі, в де-якій частині за-кордоном. Закордонний капітал працює в повній спілці з московським.

Обидві групи утримують в своїх руках подавляючу більшість всієї продукції і обміну, разом з поміщицтвом творять могутню частину суспільства.

Інтелігенція (в широкому значінні) разом з попередніми групами складає подавляючу більшість міст і виконує культурну, політично-адміністративну, посередницьку і т. п. службу. Вся інтелігенція перенята московськими ідеологіями, централістично-бюрократичними методами праці і вважає за свій центр Московщину, центр ідеологічний, культурний, директивний. Ця інтелігенція, як і всі попередні групи ненавидить саму ідею місцевого українського суспільства, не приймає ніякої участі в українській культурній праці для української етнічної маси, а навпаки: працю української інтелігенції поборює і натомість йде могутнім натиском проти українства і силкується за всяку ціну розбити форми і підвалину українського народнього побуту, викоріняючи всякі риси оригінальності і самобутности українських несвідомих мас.

Таким чином культурно-психологічно суспільство на Україні поділялось на дві нерівні частини: неукраїнську, в руках якої була вся індустріальна продукція, половина хліборобської, весь обмін, вся адміністрація, майже вся культурна праця — з одного боку, і українська, у якої була частина хліборобської продукції (селянської) і мала частина культурної, нелегальної праці (інтелігенція). На поміщицькій харчовій продукції опиралось постачання міст, утримування промислового, торгового, адміністративного, політичного, військового і інтелігентсько-службового населення, цеб-то життя не-українських культурно і анти-українських по суспільних стремліннях соціальних груп опиралось на свою господарську автаркію, самопостачальність, самостійність. Підставою цієї соціальної незалежності пануючих груп була праця українського пів-голодного селянина, що був об'єктом визиску колоніального (по своїй характеристиці) пануючого населення України.

Перед цими могучими соціально-пануючими групами стояли українське селянство і інтелігенція.

Українське селянство — національно так не-свідоме, як сто років перед тим, де-що навіть заражене прищепленими поняттями про свою руськість, ніби національну тотожність з пануючими групами. Селянство без національного імени, бо стара назва „руський“ була історично вже наповнена анти-українським змістом, а „українець“, „Україна“ вважались за слова злочинні, нелегальні, некультурні. Українська маса не має права на школу. До 1917 ні однієї української школи, а натомість багато московських, як провідників анти-національної, централістично-бюрократичної, клерикальної, монархичної московської пропаганди.

Українське селянство протягом ста років обробляється пануючими в анти-українському напрямі, тоб-то всякими засобами в йому викорінюються навіть підстави для витворення ідеї місцевого, українського суспільства. Тому викорінюється мова, пісня, мистецтво, побут і т. д., взагалі всякі індивідуальні риси.

Селянство під натиском господарських і людських кривд протягом століття бореться: в першій половині — проти кріпацтва, в другій і далі — за землю. Повстає під впливом безпосередніх утисків, рухається иноді неясними споминами про волю козаччини (1854-55 роки), повстає просто, повстає під впливом агітації і чуток про царські милости, нарешті 1902 року повстає проти поміщиків, губить віру в царя, але не має ясних понять політичних, бо не усві-

домлює себе національно ні „по-руському“, ні по-українському. Це сирова маса, що провадить майже вегетативний спосіб життя, не усвідомлюючи свої колективної сили, не маючи колективного ідеалу. Селянська думка не має ніякого соціологічного світогляду, ні в якій формі: ні в релігійній, ні в суспільно-політичній, ні в національно-культурній. В такому становищі було $\frac{3}{4}$ населення України. Над цією аморфною масою панувала $\frac{1}{4}$ населення, національно, суспільно-політично і культурно іншого, об'єктивно анти-українського напрямку.

Проти цього панування анти-української меншости повстала українська інтелігенція. Ми бачили, як дуже повільно зростали сили цієї інтелігенції, як помалу росла її ідеологія, як вона потрошку переходила від однієї сфери життя і почуття спільності в сферу мистецтва, мови, науки, політики, економіки. Цей процес усвідомлення тягся сто років і захоплення української думки справами політичними і економічними поважніше зазначилося в 70-х роках, але виявилось систематично вже в кінці XIX і початку XX століття. Українська думка по суті є думкою соціологічною, цеб-то усвідомленням суспільного зв'язку і намаганням здійснити, створити українське суспільство, обернути весь динамічний процес на службу суспільної творчості. Українська думка поволі усвідомлювала собі потребу перебрання соціальних функцій з рук анти-українських класів в українські. Але це перебрання ставало можливим тільки по мірі зросту сил, по мірі включення в український культурно-психологічний зв'язок все нових і нових одиниць і груп населення України.

Поруч з цим відбувався могутий процес суспільного життя: йшла продукція, відбувався обмін, керовані політично, культурно та ідеологічно не-українськими соціальними групами. Ніяка революція, прокляття, ненависть, сльози і нарікання не могли і не можуть його спинити, бо він є об'єктивною необхідністю: треба продукувати, треба обмінювати, треба обслуговувати ці функції, щоб суспільство жило. То вже таке історичне нещастя українського народу, що не він сам в своїй цілості творив всю систему суспільного поділу праці, а був в цій системі тільки складовим елементом.

В інтересах українського народу, для його відродження, його самостійності треба, щоб він був суспільною цілістю, але так в дійсності не було. Українська інтелігенція поволі створювала українське суспільство, заклавши для його ледви

початки, українське суспільство виростало з маленького зародку в підрах мішаного суспільства на Україні. Суспільство на Україні і українське суспільство — ось дві категорії, які взаємно виключають себе. Зріст однієї в шкодою для другої і навпаки.

Відношення їх сил міряється тим, які соціальні функції виконує та і друга група; відношення їх реальних сил диктує їм ту чи іншу політику.

Соціальний аналіз вказує нам, що перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки суспільство на Україні, зложене з різно-національних елементів так, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій ідеї українського суспільства.

І в цім реальному стані річей лежить „закон і пророки“ для оцінки всієї української політики.

II.

Властивий досвід революції ми мусимо оцінювати не тільки сумарно, не тільки з погляду українських здобутків чи втрат, але й з боку зміни всієї суспільної структури під впливом гри всіх соціальних сил на Україні. При тім ми мусимо зробити оцінку тактики українських сил і зробити відповідні висновки.

Попередній структурний аналіз передреволюційного суспільства на Україні буде служити нам за підставу.

Отже поглянемо на роль українських сил в революції, наші дійсні можливості, наші бойові програми і наші дійсні досягнення.

Проблема влади.

Революція є насамперед питанням про державну владу. Українська політична ідеологія ставила теоретично це питання, при чім здійснення українським народом влади в своєму краї мислилось на далеку будучність. Через пізній політичний розвиток українства в житті на Великій Україні зформувались ще перед революцією такі партії: радикально-демократична, що об'єднувала виключно інтелігенцію (та й то не всю) і мала програму радикальних реформ, а не соціальної революції; і соціал-демократична, що об'єднувала переважно інтелігенцію і трошки (кілька сот) робітництва. Існували ще титули інших українських партій, але в дійсності існували тільки ці титули і їх винахідники, найбільше — зародки партій, а партій не було.

Оце і вся політично-боєва сила українського відродження, з якою воно вступило в революцію. Тимчасом на Україні функціонували чужо-національні партії: російські соціалісти-революціонери, соціал-демократи, народні соціалісти, конституційні демократи, октябристи, монархисти всяких мастей; жидівські соціал-демократи (бунд), об'єднана соціалістична партія, поалей-ціон, сіоністичні організації; опріч того — різні польські партії: націонал-демократи, соціалістична партія і ин.

Українська соціал-демократія і безпартійні соціалісти відповідали по своїх соціальних програмах аналогічним партіям інших народів, наші радикальні-демократи — це подібне до російських лівіщих ка-детів. Порівнявши українські політично-боєві кадри з чужонаціональними, бачимо всю незначність наших сил! Місто, промисловість, торгівля, інтелігентська культурна сила — все не-українське, воно складає 16% від всього населення, але воно обслуговує важні суспільні функції, воно панує і тому воно майже все має політичну якусь програму, все надається до політичної організації. Це і єсть кадри активної революції і контр-революції. Влада царизму впала, його апарат усувається, а натомість ідуть величезні кадри інтелігентних політичних груп не українських. Українство не займало ніякого місця в містах, українство не заповнювало соціальної системи суспільства і воно не могло виставити своїх сил замість сил старого режиму. Натурально, що влада на Україні перейшла в руки неукраїнських елементів.

Революція на Україні не була по суті українською, а передовсім російською. До влади прийшла російська радикально-буржуазна і соціалістична демократія, що переняла на себе мандат влади не від українського народу, а з все-російського (власне московського) центру. Чи це мусіло так статись, чи просто ми проігнали момент, щоб взяти владу? Чи тут наша помилка, чи історична і логічна необхідність? Ніякої нашої помилки нема, це дійсна як історична, так і логічна необхідність.

При тім, що основа суспільної організації не змінювалась, а змінювався тільки політичний режим — ми не могли претендувати на владу, бо політично-активними на Україні були тільки суспільні культурні верхи, а вони були не-українськими. От власне тому політичну функцію в суспільстві на Україні мусіли виконувати не-українські, але органічно складові частини суспільства.

Розвиток українства.

Режим революційної демократії був дуже сприятливий для розвитку українського руху: воля слова, друку, спілок, зборів, організації відкрила перед українством ту браму свободи, котру раніш охороняв московський деспотизм. Українство ожило і заворушилося. За кілька місяців організаційної праці українство виросло в велику політичну силу і почало активно змінювати режим не-української демократії на свою користь. Цьому допомогли дві річи: революція закроювалась на соціальну і панування на виборах принципу більшості, ц. т. демократії. Революцію зробили робітники і (технічно) військо. Вихід війська з-під послуху означав, що інстинкти військових мас будуть давати імпульси для революції. Військо складалось в подавляючій більшості з селянства і робітництва, низче офіцерство — з трудової інтелігенції і тільки середнє і вище офіцерство та генералітет були вірними старим ідеологіям. Селянство і робітництво дало вираз своїм старим ранам і соціальним кривдам, тому революція замахнулась на зміну маєткових і власницьких відносин.

Режим демократії давав політичний вираз і вихід цим стремлінням завдяки пануванню принципу більшості голосів. Українські політичні сили звернули увагу на діяльність соціальних інстинктів, цілком правильно оцінивши їх руйнуючу силу для старого укладу життя і будуючу — для нового. Українська інтелігенція через свою соціальну природу не могла стояти і не стояла в обороні інтересів пануючих, а це значило не-українських соціальних груп. Піти по національному шляху для української інтелігенції значило стати в оборону соціально покривджених мас, тоб-то українського селянського і робочого люду. Свідомо чи не свідомо, але в інтересах поширення суспільної бази українства і з метою утворення на Україні українського суспільства, наша інтелігенція повинна була піти з селянством і робітництвом на соціальну революцію, цеб-то на зміну соціальної структури суспільства. Конкретною метою українства мусіло бути перебрання продукції, обміну, політичної влади, культурної праці в свої руки, а це значило відібрати те все від не-українських груп. Отже, по суті українська революційна тактика вела не тільки до соціальної, а й до національної революції. В інтересах українського народу треба було відсунути не-українські соціальні групи. А куди? Ви-

слати по-за Україну, деградувати їх на становище самого українського народу? Вислати неможливо, бо неукраїнська соціальна група виконувала важні соціальні функції, заступити і обслужити які українство своїми силами також не могло. Керування промисловістю, обміном, адміністрацією, культурою органічно потребувало тих сил.

Українство поставило ставку на селянсько-робітничі маси і виграло її: протягом кількох місяців організаційної праці на з'їздах, конгресах, виборах українство, закликаючи до селянства, одержувало більшість голосів і висаджувало не-українців з їх позицій. В містах на Україні той-же принцип більшості дав владу не-українцям. В Києві українці одержали на виборах до муніципій 38% голосів. Це саме більше, на що вони могли сподіватись в містах. В повітових земствах, де голосувало селянство, українці одержали половину голосів, та й то не скрізь: Полтавщина, Київщина, Поділля ще дали значну силу для українців, але цього не можна сказати за інші округи. Але що більше українські партії, до яких прилучилась нова партія українських соціалістів-революціонерів і Селянська Спілка, на-полягали на соціальний момент революції, то більше голосів одержували і тим більш скріплювалась база української нації.

Це яскраво виявилось в-осени 1917 р. на виборах до Всеросійських Установчих Зборів, коли більшість мандатів від України в цілому опинилась в руках українців, не менш 65—70%. Це значить, що принцип демократії і волі більшості служив українській нації і трудовому класові дуже добре. В політичній сфері українство вийшло протягом пів-року вільної праці переможцем, коли політичну деклярацію можна вважати і за політичну силу.

Отже ідея українського суспільства політично перемогла.

Але чи так було на полі економіки і культури?

Закон соціальної структури.

Перегляньмо побіжно українську конструктивно-суспільну працю.

Організація української школи, як основного лабораторію для вироблення національної і культурної свідомості, як головний робочий апарат українського відродження. Не мавши своєї школи до революції, ми повинні були українізувати існуючу російську школу. Насамперед на 12^{1/2} тисяч населених пунктів треба хоч-би по 3 учительські сили,

загалом $37\frac{1}{2}$ тисяч народніх учителів. Вони були, але хіба 1—2 тисячі з їх свідомі українці, більшість — несвідомі, частина москалів, ворожих ідеї українського суспільства, школи, культури. Вигнати всіх несвідомих і ворожих? Але нема ким їх замінити, бо українство не мало в запасі готових українських учителів. Отже, значить, всіх залишити, заздалегідь знаючи, що ворожі і несвідомі елементи можуть вести тільки ту працю, яку вони вели — творили російську школу! Скільки не кричи про українізацію школи, а українізувати її цілком не можна, хоч би ніхто тому і не перешкоджав. Друге зло: українство не мало українських книжок для навчання, читання, для розваги дітвори. Чи можлива школа без підручників? Модерна школа не можлива.

При таких становищі навіть українці-учителі мусіли б користуватися на початку російською книжкою.

Негайна українізація не могла вдатися, а українська школа тільки повільно, за десяток хіба років могла-б здихатися ворожих і несвідомих учительських сил, натворивши попереду заступників для їх.

Українізувати середню школу? Це ще важче через багат причин. Середні школи переважно по містах. Передовсім більшість населення міста не українська і не хоче ніякої українізації, а меншість пів-свідома або не свідома українська, що залюбки користується російською школою. Хоч-би вона і захотіла українізувати школу, то нема чим: не вистачає учителів-українців ще більш, підручників для наук, книжок для читання учням і учителям зовсім нема. На-швидку одкривано середні школи в сільських пунктах, але й там те саме: брак учителів, підручників, книжок. Вища школа? Українізувати не можна тому, що весь культурний шар не-український, вимагає затримання російських вищих шкіл незайманими, професура стає боевим кадром проти українства. Одкриття паралельних українських вищих шкіл страшенно важке через ті саме причини: недостача професорів, брак наукової укр. літератури. Українство в сфері науки працювало передовсім над мовою, історією, літературою, якими не вичерпується поле науки і в сотій степені. Чому було так — ми вже бачили при огляді розвитку української ідеології. Вся справа з українізацією школи на Україні — це національна трагедія українського народу і прямий результат соціальної структури населення України.

Те саме з українізацією війська. Ми всі знаємо, що сировий селянсько-робітничий матеріал відчув інстинктивно потребу цього, але що вдіяти, коли знайшовсь на початку тільки один генерал, що прийняв українізацію та й той був... Скоропадський! Низчого офіцерства знайшлось де-яке число, один — два десятки штаб-офіцерів, але ні однієї військової школи, ні одного військового підручника! Навіть той офіцерський елемент, що визнавав себе за український, він не мав української культури, в більшості не знав української мови, був вихований не в українських традиціях. Українізація війська — це справа якогось десятиліття — двох років.

Не менша трагедія була з українізацією політичної і т. п. адміністрації. Щоб збудувати і утримати весь апарат політичної влади, треба на це було поставити найсвідомішу частину українства. Сил для того досвідчених не було. Ще сяк-так було можна поставити губерніяльних і повітових комісарів-українців, але вони повинні були працювати в морі не-українського або несвідомого елемента. При цих умовах робити українську справу не-українськими руками було майже неможливо.

Українізація церкви — те саме. Нема досить українського духовенства, а те, що є — його вистачило б хіба на українізацію одного повіту.

Таке становище в усіх галузях суспільного життя. Українізація всього побуту міського населення і всіх соціальних груп, окрім селянства — така задача, яка може бути рішена шляхом довгої, систематичної і спокійної праці, великої переробки культури значної частини населення України. Однак, з об'єктивного становища українства в 1917 році виходять слідуєчі консеквенції.

Замість співробітництва з національними меншостями, силою річей виникала боротьба з ними. Для гармонійного достроєння українського суспільства треба, щоб всі соціальні функції виконувалися переважно частинами українського народу: продукція, обмін, адміністрація, культурна служба і т. д., але ці функції виконували досі не-українські соціальні групи, замінити їх українство не могло через брак сил; меншости ж працювали не для утворення українського суспільства, а для свого поза-українського суспільства, московського, органічною частиною якого вони були. Українство мусіло скапітулювати перед національними меншостями фактично і згодитись, щоб українську справу вести і не-українськими руками.

Українство відчувало цю трагедію і тому запопадливо працювало скрізь: одні й ті самі люде робили в сфері політичній, культурній, адміністративній, в кооперації, у видавництвах. Для кожного громадського діяча було багато ампула, а за те мало спеціальности. Паралелізм праці виснажував українство. Замість поділу праці, єдиного здорового суспільного принципу, був брак його, цеб-то українство було замкнутою в собі інтелігентською групою, в якій майже нема поділу праці!

Міліони не-українців сиділи на своїх соціальних позиціях, робили своє давнє діло, змагались за свої позиції, куди вдерались один — два українці, які говорили від імени етнографічної більшости, але не могли нічого тут вдіяти і фактично тонули в морі неукраїнської стихії, яка заливала відважних аріонавтів українства своїми чорними хвилями.

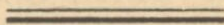
Історія помстилась над українським народом. Він поставив задачу створити свою державу, своє окреме суспільство, але він не мав сил для заступлення і ведення головних соціальних функцій. Принцип більшости не допоміг і на українській землі панує тепер політично не-українська меншість: поляки в Галичині, москалі з жидами на Україні. Ця меншість справляється з своєю задачою, а українська етнографічна більшість не справила. Такий факт. Такий закон соціальної структури і поділу праці. Український народ занадто був слабкий, щоб обслужити суспільство: селянство несвідоме, а інтелігенція дуже мала і не має добрих суспільно-творчих кваліфікацій. Разом це стало причиною, котра унеможливила для цієї доби рішення задачі українізації України. Українство поставило собі метою одірвати Україну від московського „організму“, але Україна сама ще не змогла перебороти не-українську частину суспільства.

Панування не-української меншости пояснюється тим, що ця меншість соціально займає пануючу позицію і виконує керуючу роль в суспільстві. Коли-б ця меншість була українською, то українське суспільство було-б фактом, якого перемогти не можна. У фінляндців, поляків, чехів на цей час вже було повне суспільство і тому вони рішили свою задачу позитивно. Ми ще не дійшли до цього. Перед нами довгий час тяжкої праці і доцільної політики. Епоха революції нам не принесла визволення і не могла принести. Коли ми вірили і сподівались, що станеться чудо і що укра-

їнське суспільство виникне по декрету — це наше нещастя, за яке український народ і інтелігенція заплатили дорогою ціною крови.

Ця ціна крови обов'язує.

6—10 II. 1922.

З М І С Т:

	стор.
I. Форми сучасної кризи	5
II. Криза українського відродження	12
III. Суспільство і його формування	15
IV. Суспільна еволюція українського народу	26
V. Досвіди революції	33
Проблема влади	38
Розвиток українства	40
Закон суспільної структури	41

Праці М. Ю. Шаповала:

	Ціна
1. Большевизм і Україна ст. 60	10.—
2. Військо й революція (соціолог. нарис) ст. 24	3.—
3. Велика революція і Українська Визвольна Програма 1927 р. ст. 324	65.—
4. В оборону укр. шкільництва на еміграції ст. 32	4.—
5. Еміграція й Україна ст. 17	2.—
6. Завдання української еміграції ст. 20	2.—
7. Загальна соціологія (з портретом Автора) ст. 236	40.—
8. Занепад УНР ст. 42	7.—
9. Засади організації українського визволення ст. 24.	3.—
10. Засади української визвольної програми ст. 61.	7.—
11. Зі споминів Мирослава Січинського	10.—
12. Ляхоманія (Наша доба). Суспільно-політичний нарис ст. 290	40.—
13. Михайло Драгоманов, як ідеолог Нової України ст. 20.	3.—
14. Місто і село (соціологічні нариси) ст. 36.	6.—
15. (М. Сріблянський) Кобилка ст. 12 (випродано)	1.—
16. Куди вони йдуть ст. 8. (випродано)	1.—
17. На боротьбу зі злочинством 4 ст. (випродано)	0.50
18. Під прапором соціалізму до визволення нації	2.—
19. Система суспільних наук і соціографія (народознавство) ст. 220	40.—
20. Соціографія України ст. 120	25.—
21. Українська соціологія ст. 24 (випродано)	5.—
22. Шлях визволення. Суспільно-політичні нариси ст. 70	18.—
23. М. Сріблянський: Від III. Інтернаціоналу до III. Риму ст. 24	3.—
24. Революційний соціалізм на Україні. Відень 1921	—
25. Міжнаціональне становище українського народу ст. 111	12.—
26. Суспільна будова ст. 40	3.—

